

Саме така робота, на нашу думку, є найбільш результативною, але, на жаль, використовується не досить широко. У багатьох розвинених країнах неурядові організації, діяльність яких спрямована на профілактику наркоманії, активно працюють за підтримки владних структур і правоохоронних органів. Вважаємо, що таку практику необхідно розвивати і ширше використовувати в усіх регіонах України, тим більше, що такі організації дійсно існують і виконують свої функції. Тільки об'єднавши зусилля, суспільство може, бодай не повністю утриматись, але стати на шлях зниження рівня вживання наркотичних засобів.

Список літератури: 1. Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767// Система інформ.-правового забезпечення «Ліга-Закон» Файл: КР 061767. ЛНТ. 2. Карпюк Г. Канікул для контрабандистів не буде. (Профілактична операція) // Іменем Закону. № 3 (5545). 3. Смірнова І. В. Як приборкати наркобізнес в Україні // Міліція України. 2005. № 11. 4. Інтерв'ю з начальником Департаменту боротьби з незаконним обігом наркотиків МВС України М. М. Андреєвим // Іменем закону №2 (5492). 2006. 5. Молдєж и наркотики (социология наркотизма) / Под ред. проф. Соболева В.А. и доц. Рущенко И.П. Х., 2000. 6. Афанасьев К.К., Бережной А.В., Головин А.П., Ткаченко В.І. Організація діяльності дільничного інспектора міліції. Навчальний посібник. Луганськ, 2007. 7. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС України N 1212 від 20 жовтня 2003 року // Сист. інформ.-прав. забезп. «Ліга-Закон» Файл: Reg 8352. ЛНТ. 8. Корнієнко В.В., Маркелов С.П. Попередження наркоманії дільничними інспекторами міліції: Наук.-практ. реком. Х., 2007. 9. Білоусов Ю. Л. Інституціоналізація профілактики наркотизму в Україні: Автореф... канд. соц. наук: (22.00.03) / Нац. ун-т. внутр. справ. Х., 2003. 10. Звоницкий Э. Маркелов С. Наркотики и наркоманы: Научно-популярное издание / Фонд спасения детей и подростков Украины от наркотиков. Х., 2006. 11. Актуальні тенденції поширення залежності від психоактивних речовин в Україні. Щорічний аналітичний огляд. Вип.3 // Академія медичних наук України, Міністерство охорони здоров'я України, Інститут неврології, психіатрії та наркології АМН України, Х., 2006. 12. Селіванов М.П., Хрупта М.С. Антинаркотичне законодавство України. Історія, теорія, коментар. К., 1997. 13. Штанько Д.О. Наркотизація молоді: аспекти, проблеми і наслідки // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. 2002. Вип. 20.

Надійшла до редколегії 17.10.07

В. Ю. Кузьміна

МЕХАНІЗМ ВИКОРИСТАННЯ ПРЕЗУМПЦІЙ У ХОДІ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНІЙ СПРАВІ

Презумпції мають велике значення для особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора і судді під час розслідування і судового розгляду кримінальних справ. Вони належать до формальних засобів доказування, які є стрижнем кримінально-процесуальної діяльності. Правильне здійснення доказування в цілому забезпечує реалізацію прав і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу.

Вивчення та використання презюмування в ході доказування обумовлюється складністю розумового процесу взагалі, неможли-

вістю його формалізації. При цьому слід пам'ятати, що законодавець формулює лише принципи оцінки доказів у кримінальному процесі, не визначаючи формальних умов, які заздалегідь встановлювали б цінність якого-небудь окремого доказу або їх сукупності. Суд, прокурор, слідчий та особа, що провадить дізнання, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, яке засноване на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. При цьому жодні докази не мають наперед встановленої сили.

Презумпції – це не докази з наперед встановленою силою, а дійсні і достовірні знання, вироблені суспільно-історичною практикою людства (закріплені або незакріплені нормами права), використання яких в кримінальному судочинстві є не тільки можливим, але й необхідним.

З'ясування механізму презюмування в кримінальному судочинстві пов'язане з великими труднощами, наявність яких обумовлено тим, що процеси формування дійсних і достовірних знань, які характеризуються багатобічними зв'язками і взаємозалежностями, самі по собі, як і будь-які психічні процеси, є виключно складними. Презюмування є, насамперед, розумовою діяльністю особи, на яку покладено обов'язок здійснювати провадження у справі, а отже, і обов'язок доказування. Припущення (попереднє міркування) є, як правило, результатом осмислення яких-небудь фактичних даних або їх відсутності.

Будь-які відомості (знання) про навколишній світ людина одержує через відчуття. Проте відчуття, почуття й емоції не можна розглядати як щось самостійне відносно практичної діяльності. Роль цих властивостей психіки можна зрозуміти, лише розглядаючи їх як складову частину практичної діяльності, оскільки будь-яка практична діяльність, у тому числі й діяльність з розслідування і судового розгляду кримінальних справ, – це почуттєво-практична діяльність. Розглядаючи роль відчуттів і почуттів в цьому аспекті, слід визнати, що вони мають значення для перевірки істинності знань, їх закріплення, і в процесі їх використання.

Таким чином, емоції, почуття й відчуття впливають на формування презумпцій, сприяючи стійкості їх існування і використання. Висновки про роль емоцій і відчуттів у формуванні презумпцій уможливорює здатність людини до запам'ятовування. Пам'ять є віддзеркаленням досвіду людини шляхом, який зберігається за допомогою запам'ятовування, збереження і відтворення. Значення пам'яті в житті людини є величезним, без неї була б неможлива діяльність. І. М. Сеченов указував що без пам'яті наші відчуття і сприйняття, зникаючи безслідно у міру виникнення, залишали б людину вічно в стані новонародженого. У процесі свого розвитку кожен людський організм одержує з оточуючого його середовища

певну інформацію, яку він обробляє, зберігає і відтворює або використовує в поведінці [1, с. 12].

Для нормального функціонування людського мозку потрібно не тільки надходження інформації та її переробка, але й зберігання певного її запасу. Зберігається два види інформації: інформація, накопичена в процесі еволюції виду і закріплена в безумовних рефlekсах, або інстинктах, та інформація, набута людиною в процесі життя у вигляді умовних рефlekсів. Таким чином можна виділити два види пам'яті: пам'ять видову і пам'ять індивідуальну. Обидві вони відіграють певну роль в механізмі використання людиною накопичених дійсних і достовірних знань.

Цей висновок має принципово важливе значення для з'ясування суті механізму процесу презюмування в кримінальному судочинстві, істинності накопичених людством знань.

Як приклад можна навести оцінку слідчим висновку експерта. Якщо слідчий або суддя встановлять, що експерт в процесі дослідження використовував відомі закони Ньютона або Бойля-Маріотта, то вони обмежаться лише з'ясуванням питання щодо правомірності і правильності використання експертом цих законів і зовсім не перевірятимуть непохитності (істинності) самих законів, відкритих великими ученими. З чим ми в даному випадку матимемо справу? Очевидно, з презюмуванням істинності законів Ньютона і Бойля-Маріотта. З цими законами людина, як правило, знайомиться в школі і ставиться до їх змісту як до фактів, вже пізнаних людством [1, с. 14].

Діяльність слідчого і судді спрямована на досягнення завдань кримінального судочинства. Вони діють і приймають рішення відповідно до свого внутрішнього переконання і правосвідомості, керуючись законом на основі всебічного, повного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи. Застосування презумпцій полягає в тому, що за наявності (встановленні) одного з фактів, зв'язок яких виражений презумпцією, робиться висновок про існування іншого факту. Останній, таким чином, виводиться з презумпції [2, с. 34]. Оскільки презумпції мають статистичну природу, вони є припущеннями, вірними для більшості випадків даного роду, але можуть бути й виключення. Правові презумпції, як ми знаємо, закріплені в законі, «відповідно до якого при доведеності одного факту передбачається доведеність іншого або передбачається наявність або відсутність фактів до спростування їх у встановленому законом порядку [3, с. 36].

З числа правових презумпцій для доказування переважне значення мають деякі кримінально-правові презумпції і всі кримінально-процесуальні презумпції. Фактичні презумпції «є узагальненнями, виведеними з судової і слідчої практики, сформульованими криміналістикою та іншими науками, що застосовуються під час

розслідування злочинів» [2, с. 35]. Фактичні презумпції дозволяють зробити висновок про шуканий факт за наявності певних ознак (доказів). Чи означає це, що будь-яке застосування вказаними посадовими особами фактичних презумпцій є усвідомленою дією, або є можливим неусвідомлене застосування фактичних презумпцій? Правомірність постановки такого питання обумовлена тим, що істинність і достовірність знання, що презюмується, не ставиться під сумнів, чим досягається економія в мисленні.

Є абсолютно очевидним, що процес презюмування ніяк не може бути віднесений до області, не контрольованої свідомістю. Специфіка ж процесу презюмування з цієї позиції полягає в тому, що істинність і достовірність знання, що презюмується, не перевіряється ще раз, інакше не було б самого презюмування. В даному випадку словосполучення «не перевіряється ще раз» означає пасивність не тільки в аспекті діяльності, але й пасивність в розумовій діяльності. Немає дій – немає розумових процесів. Проте це зовсім не означає, що знання, що презюмується, використовується не-свідомо. Вибір такого знання з сукупності інших знань і використання його є неможливим без контролю з боку свідомості.

Предметом презюмування взагалі та у кримінально-процесуальній діяльності зокрема можуть бути лише дійсні і достовірні знання, тобто знання, які адекватно відображають об'єктивну дійсність і в той же час є обґрунтованими.

Процес презюмування, що відбувається в межах кримінального процесу, розчиняється в ньому, знаходячи своє відображення в процесуальних рішеннях. У свою чергу, кримінальний процес примушує механізм презюмування «працювати» відповідно до його структури (побудови) і дотримуючись його системи (певного порядку в розташуванні і зв'язку дій).

Відомо, що кримінальний процес є динамічною, чітко структурованою системою. Складність даної системи зумовлюється великою кількістю й різноманітністю елементів, що її утворюють (серед яких особливе місце посідає так званий людський фактор), особливим об'єктом пізнання, специфікою засобів пізнання та здійснення інших видів діяльності [4, с. 100–107]. Системний характер кримінального процесу зумовлюється його статичною і функціональною цілісністю, взаємозв'язком і взаємообумовленістю всіх його елементів, єдність, специфіка і закономірність зв'язку яких утворюють структуру сучасного кримінального процесу України.

При традиційному підході до характеристики структури кримінального процесу прийнято говорити про стадії, з яких він складається, оскільки стадії є частинами, що утворюють кримінальний процес. Проте це є правильним лише для випадків, коли аналізується так званий полістадійний процес (що складається з системи стадій). Якщо ж говорити про процеси, що не мають на-

званих стадій, то дане твердження буде вірним лише частково, тобто воно повинне характеризуватися як однобічне, таке, що потребує уточнення. У реальній дійсності існують процеси, структура яких не складається з системи процесуальних стадій (наприклад, протокольна форма досудової підготовки матеріалів).

Професор В. С. Зеленецький упродовж багатьох років досліджував структуру кримінального процесу і дійшов висновку, що кожен процес (у тому числі й кожна процесуальна стадія) має свою власну структуру. Аналіз останньої дозволяє виділити архітекtonіку окремої стадії, розкрити її специфіку, відмінність за даною ознакою однієї процесуальної стадії від іншої. Спільним для всіх стадій процесу є те, що діяльність, яка їх створює, є єдиною за своєю природою і цілісною за змістом. У той же час дії, які становлять зміст цієї діяльності, можна згрупувати для вирішення конкретного завдання під час провадження у кримінальній справі на даній стадії процесу. Ці завдання щодо загальних є проміжними, і діяльність особи, яка провадить процес, є відносно самостійним етапом провадження у справі. Сукупність цих етапів і формує структуру конкретної стадії процесу.

Об'єднання дій за ознакою їх схожості і відмінності дозволяє виділити конкретні види діяльності, кожний з яких реалізується в певний період і утворює відносно самостійний етап провадження у справі, здійснюваний на конкретній стадії процесу. З одного боку, всі етапи даної стадії, як і будь-які інші, взаємопов'язані, взаємообумовлені і тому кожен подальший етап є додатковим щодо етапу, який передус. З іншого боку, кожен попередній етап є одночасно підготовчим по відношенню до наступного етапу. Те ж саме можна сказати і про співвідношення різних стадій в їх загальній системі. Діяльність, що здійснюється в подальших стадіях (як і на відповідних етапах) є логічним продовженням тієї діяльності, яка завершена в попередніх стадіях процесу. Слід також відзначити, що кожна подальша стадія по відношенню до попередньої є більш високою за рівнем провадження у справі і рішенням відповідних задач процесу.

Кожний етап конкретної стадії також має свою структуру. Специфіка його визначається місцем, функціональним призначенням і завданнями, які розв'язуються на даному етапі. Але, мабуть, найбільш значущим та таким, що обумовлює особливості структури того або іншого етапу, є своєрідність утворюючих його елементів. Як такі елементи, своєрідні будівельні блоки, виступають процесуальні дії, серед яких особливе місце посідають слідчі й судові дії. [4, с. 104–106; 5, с. 232–233].

Як відомо, за допомогою слідчих дій до кримінального процесу вводиться доказова інформація. Щоб інформація набула «статусу»

доказової, вона має бути отримана тільки законним шляхом, з дотриманням процедури доказування.

Не можна не погодитися з точкою зору російського ученого-процесуаліста А. В. Смирнова про те, що доказування (як і кримінальний процес) має складну внутрішню структуру, яку можна представити у вигляді трьох рівнів: інформаційного, логічного і юридичного [6, с. 209].

1. На інформаційному рівні доказування полягає в збиранні, перевірці й оцінці окремих доказів. У результаті інформаційного доказування формується сукупність доказів у справі.

2. Логічне доказування – це обґрунтування висновків про шукані факти за допомогою оцінки сукупності зібраних доказів. Логічне доказування знаходить зовнішній вираз в мотивуванні процесуальних актів (обвинувального висновку, вироку).

3. Юридичний рівень доказування виражається в застосуванні суб'єктом доказування презумпцій і преюдицій з урахуванням негативних результатів інформаційного і логічного доказування.

Таким чином, особа, на яку покладений обов'язок доказування, постійно презюмує (робить припущення про властивість зв'язків між фактами у даному конкретному випадку) – як у всіх стадіях кримінального процесу, так і на всіх рівнях доказування.

Дія механізму використання презумпцій в ході доказування у кримінальній справі з урахуванням складних структур кримінального процесу та, зокрема, процесу доказування, забезпечує одноманітне правове регулювання, стабільність правопорядку та захист прав громадян.

Список літератури: 1. Васильев Л. М. Фактические презумпции в советском уголовном судопроизводстве. Тексты лекций. Краснодар, 1977. 2. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Изд-е 2. /Отв. ред. Н. В. Жогин. М., 1973. 3. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. Х., 1975. Зеленецкий В. С. Структура советского уголовного процесса // Проблемы правоведения. Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 42. К., 1981. 5. Зеленецкий В. С. Структурные элементы советского уголовного процесса // Актуальные проблемы государства и права в современный период / Сб. науч. тр. Томск, 1981. Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под общ. ред. А. В. Смирнова. СПб., 2004.

М. В. Третьякова

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПІДСТАВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД

Кримінальне судочинство являє собою складну і багатосторонню діяльність органів і осіб, коло яких визначено законом. У ній беруть участь як державні органи і посадові особи, так і громадяни. Усі вони в тій або іншій формі беруть участь у кримінальній справі, вступають між собою у процесуальні правовідносини, тобто є суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності.